

Leszek Bednarczuk

ORCID 0000-0002-9722-6916

Polska Akademia Umiejętności, Kraków, Polska

Koncepcje składniowe naszych mistrzów

Słowa kluczowe: koncepcje składniowe: strukturalno-typologiczna, funkcjonalno-kursoryczna, semantyczna

Keywords: syntactical concepts: structural-typological, functional-cursory, semantic

Do najwybitniejszych językoznawców wykładających w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie (dzisiejszy Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej) należeli profesory: Tadeusz Milewski (1906–1966) i Stanisław Jodłowski (1902–1978), a z młodszego pokolenia: Stanisław Karolak (1931–2009). Wszyscy trzech uczeni, obok innych osiągnięć naukowych, wnieśli znaczący wkład do teorii składniowej, której najważniejsze kierunki i metody zostaną omówione w niniejszym artykule (por. Bednarczuk 1970).

Składnia gramatyczna

Pierwszym badaczem składni gramatycznej był Apollonios Dyskolos, który w swym traktacie *O składni* zanalizował skrupulatnie funkcje części mowy w tekście. Natomiast zdania proste i złożone było przedmiotem logiki. W końcu XIX wieku John Ries (1894) stwierdził, że przedmiotem składni są zespoły wyrazów (*Wortgefüge*), mianowicie wszystkie zespoły, a nie tylko zdania, ale z drugiej strony tylko zespoły wyrazów, a nie ich kategorie i formy, co na gruncie polskim Zenon Klemensiewicz w tytule swej pracy nazwał *Skupienia czyli syntaktyczne grupy wyrazowe* (1948), a więc zdanie i jego części. W drugiej połowie XX wieku i na początku naszego stulecia powstało wiele nowych koncepcji badań składniowych. Głównym nurtem jest składnia funkcjonalna, oparta na założeniach strukturalizmu. Różne jej koncepcje i własny model opisu zdania przedstawił Aleksander Kiklewicz (2004), a wybrane problemy omówiła Zofia Zaron (2009). Równolegle rozwijała się składnia stylistyczna, psychologiczna, logiczna (czyli syntaksa i oparta na niej składnia transformacyjno-generatywna) i tekstowo-dyskursywna, co nie wyczerpuje jeszcze bogactwa współczesnych koncepcji składniowych.

Składnia stylistyczna

Składnia tradycyjna i stylistyka badają wypowiedzi normalne w językach naturalnych, a granicę pomiędzy nimi nie zawsze da się wyraźnie przeprowadzić. W różnych ujęciach od czasów najstarszych do dziś były traktowane łącznie lub częściowo ze sobą mieszane. Już jednak w starożytności zdawano sobie sprawę, że właściwym przedmiotem stylistyki jest estetyczny walor wypowiedzi, który można osiągnąć przez wybór z kilku możliwości wyrażenia. Oddzielenie składni gramatycznej od stylistycznej stało się możliwe dzięki wydzieleniu przez Ferdinanda de Saussure'a (1916/1991) dwu aspektów języka: *langue* i *parole*. W świetle tej opozycji składnia gramatyczna bada abstrakcyjny system języka i zjawiska regularne, a składnia stylistyczna – konkretne teksty i zjawiska indywidualne. Zauważono jednak, że w tak pojętej stylistyce istnieje system społecznych środków ekspresji, a w tekstach artystycznych związki linearne tworzą system oparty na zasadzie podobieństwa i kontrastu (Bally 1932). Ten kierunek badań bywa niekiedy określany mianem *syntagmatyki*, która przy analizie linearnej organizacji wypowiedzi, rozpatrywanej jako całość, dużą rolę przypisuje wykresom graficznym (Tesnière 1959). Natomiast gramatyki języków klasycznych ujmują składnię i stylistykę całościowo, dokonując językoznawczej interpretacji figur stylistycznych, takich jak anakolut, elipsa, polisyndeton itp. Językoznawstwo współczesne włącza problematykę składni stylistycznej do analizy dyskursu.

Składnia psychologiczna

Mimo integralnego związku języka z myśleniem psychiczne podstawy zjawisk składniowych nie stały się dotychczas przedmiotem systematycznych badań. Wynika to po części z tego, że psychika ludzka nie jest dostępna bezpośrednio poznaniu i wnioskować o niej można tylko z różnych jej wytworów i własnej introspekcji; nie udało się również w sposób jednoznaczny przyporządkować wzajemnie poszczególnych zjawisk językowych i psychicznych. Próbę interpretacji psychologicznej różnych konstrukcji składniowych w językach indoeuropejskich dał Wilhelm Havers (1931). Psychologicznej koncepcji zdania dotyczy zasada dwuczłonowej apercepcji wyobrażeń językowych Jana Rozwadowskiego (1904). Również psychologizujący charakter ma tzw. aktualne rozczłonkowanie zdania na *datum* i *novum*, tj. podmiot i orzeczenie psychologiczne, które nie zawsze pokrywają się z gramatycznymi (Mathesius 1947). W Polsce psychologicznymi aspektami struktury zdania zajmował się Zenon Klemensiewicz (1937), a kształtowaniem się systemu składniowego dziecka m.in. Lidia Geppertowa (1959), Maria Przetacznikowa (1963) oraz związana przez wiele lat z Uniwersytetem Pedagogicznym w Krakowie Maria Zarębina (1965).

Składnia logiczna

W epoce antycznej składnia gramatyczna zajmowała się funkcjami i użyciem części mowy, natomiast zdanie (*propositio*) było przedmiotem badań logiki. Składnia gramatyczna i logiczna (syntaksa) badają znakowe struktury zdaniowe,

ale pod różnym kątem widzenia. Pierwsza analizuje struktury języka naturalnego, druga substytuty logiczne niektórych z tych struktur, służące do poprawnego rozumowania i badania warunków poprawnego budowania zdań złożonych. Od strony logiki wyszły próby stworzenia gramatyki ogólnej, a teoria logiczna stała się podstawą składni generatywnej (Chomsky 1957, 1965/1982). Natomiast pojęcie składni logicznej wprowadził Rudolf Carnap (1934) w odniesieniu do logistyki, tj. logiki matematycznej (zwanej też logiką symboliczną), która zajmuje się sformalizowanym, tzn. nieodwołującym się do znaczenia, rachunkiem zdań. Początków tak pojętej składni logicznej można się dopatrywać już u Arystotelesa, ale stworzyli ją dopiero stoicy, którzy za podstawową jednostkę uznali sąd logiczny, a spośród funkcji zdaniowych znali już negację, koniunkcję, dysjunkcję oraz implikację warunkową. Logistyczną metodę ustalania prawidłowości konstrukcji składniowych podał Kazimierz Ajdukiewicz (1960: 222–242), a logiczną analizę języka potocznego, m.in. funkcji czasów, przeprowadził Hans Reichenbach (1948).

Składnia tekstowo-dyskursywna

Terminem tym określa się składniową analizę dyskursu, który różni się od analizy tekstu tym, że jest on prowadzony przez uczestników rozmowy w czasie teraźniejszym, podczas gdy w gramatyce tekstu obok wprowadzonego przez Émile'a Benveniste'a (1959) planu dyskursu jest plan narracji, w którym występują czasy przeszłe. Ten rodzaj składni analizuje wypowiedzi ponadzdaniowe, gdzie odpowiednikami spójników zdaniowych są konektory tekstowe. W oparciu o francuską szkołę gramatyki tekstu badania tego rodzaju w Polsce prowadzi Urszula Dąmbska-Prokop (2012) oraz jej uczniowie. Natomiast lubelska szkoła etnolingwistyczna uprawia tekstologię językoznawczą, zajmującą się m.in. tworzeniem, odbieraniem i przekształcaniem tekstów (Bartmiński, Niebrzegowska 2009).

Koncepcja składniowa Tadeusza Milewskiego miała charakter strukturalno-typologiczny (1952, 1953, 1954, 1965). Nawiązał on do znanej pracy J. Riesa *Was ist Syntax* (1894), twierdząc, że przedmiotem składni są zespoły wyrazów, a nie ich kategorie i formy, a z drugiej strony do teorii języka Karla Bühlera (1934) i jego technik lingwistycznych (nazywanie, wskazywanie i konotowanie). W oparciu o te założenia T. Milewski doszedł do wniosku, że składnia gramatyczna bada system konwencjonalnej konotacji syntagmatycznej wyrazów, grup wyrazowych i zdań, a interesują ją tradycyjne schematy zdaniowe. Tak rozumiana składnia gramatyczna różni się z jednej strony od morfologii, która analizuje kategorie semantyczne, a z drugiej strony od składni stylistycznej, badającej rzeczywiście wypowiedziane zdania i teksty, a w ich obrębie funkcję ekspresywno-impresywną.

W zakresie typologii składniowej uczony dokonał klasyfikacji języków ze względu na strukturę schematów zdaniowych: (1) zdanie przechodnie – języki przypadkowe, pozycyjne (analityczne) i koncentryczne (inkorporacyjne); (2) zdanie nieprzechodnie – języki subiektywne (nominatywne) i obiektywne (ergatywne); (3) szyk przydawki i członów złożenia – języki prepozycyjne (*determinatum – determinans*) i postpozycyjne (*determinans – determinatum*); (4) zdanie złożone – języki

kompozycyjne (wyrazo-zdania), z orzeczeniem zależnym i spójnikowe. Tadeusz Milewski doszedł do tego przez porównanie typologiczne struktur zdaniowych języków indoeuropejskich, Indian amerykańskich oraz innych rodzin i grup językowych (m.in. kaukaskich).

Koncepcja składniowa Stanisława Jodłowskiego obejmowała szeroko rozumianą składnię funkcjonalno-kursoryczną. Wprowadził on pojęcie nawiązania składniowego (1934), dokonał klasyfikacji gramatycznych części mowy (1949, 1971), ukazał istotę, granice i formy językowe modalności (1953), a pod koniec życia stworzył wielowymiarowe podstawy polskiej składni (1976). Omówił: (1) przedmiot i różne rozumienie terminu *składnia* oraz rodzaje funkcji składniowych; (2) części mowy jako podstawę pozycji składniowych; (3) typy modyfikatorów składniowych; (4) relacje między składnikami wypowiedzi i ich rodzaje; (5) kryteria, metody i techniki analizy składniowej; (6) wypowiedzenia pojedyncze i ich składniki; (7) strukturę epistemologiczną i hierarchiczną zdania; (8) analizę kursoryczną toku informacji w wypowiedzeniu; (9) struktury powierzchniowe i głębokie; (10) stylistyczne zastosowanie tzw. „potoku składniowego”. Najwięcej uwagi poświęcił funkcjom składniowym części mowy (głównie zaimków i partykuł), analizie kursorycznej toku informacji w wypowiedzeniu (interpretacja psychologiczna szyku członów zdania) oraz zjawisku nawiązywania i rozwijania składniowego, co stało się zapowiedzią dzisiejszej lingwistyki tekstu.

Koncepcja składniowa Stanisława Karolaka została oparta na logice i semantyce (1972, 1984, 2002). Polega ona na analizie predykatowo-argumentowej struktury zdania. Wychodzi od treści do formy, ustalając semantyczno-składniowe reguły łączenia i wykluczania się składników treści zdania, które jest autonomicznym wyrażeniem, reprezentującym sąd logiczny. Zdaniem S. Karolaka istotą tak rozumianej składni semantycznej są reguły kształtowania myśli i przyporządkowania im formalnych reprezentacji w języku. Przyjmuje on hipotezę o istnieniu dwu rodzajów składni: składni pojęć i składni form, przypisując nadrzędność struktury pojęciowej nad formalną. Uczony omawia cechy relacyjne jednostek składniowych i kategorie predykatów ze względu na liczbę i typy argumentów. Analizuje też zjawisko temporalności i modalności oraz charakteryzuje strukturę tematyczno-rematyczną zdania. Dziś koncepcja ta cieszy się dużym zainteresowaniem na gruncie slawistycznym i romanistycznym.

Podsumowanie

W niniejszym szkicowym przeglądzie głównych kierunków badań składniowych omówione zostały trzy koncepcje: T. Milewskiego (**składnia strukturalno-typologiczna**), S. Jodłowskiego (**składnia funkcjonalno-kursoryczna**) i S. Karolaka (**składnia o podstawach semantycznych**). Dzięki twórczości naukowej wymienionych tu językoznawców i innych uczonych związanych z Wyższą Szkołą Pedagogiczną w Krakowie – a przede wszystkim determinacji największego jej rektora, profesora Wincentego Danki (1907–1976) – krakowska uczelnia, dziś Uniwersytet Pedagogiczny, po 75 latach swego istnienia osiągnęła znaczącą pozycję w polskim świecie akademickim.

Bibliografia

- Ajdukiewicz K., 1960, *Język i poznanie I*, Warszawa.
- Bally Ch., 1932, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2009, *Tekstologia*, Warszawa.
- Bednarczuk L., 1970, *Stanowisko składni w obrębie nauk badających wypowiedź językową*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, nr 38, Prace Językoznawcze” I, s. 5–13.
- Benveniste E., 1959, *Les relations de temps dans le verbe français*, „Bulletin de la Société Linguistique de Paris” LIV, s. 62–82.
- Bühler K., 1934, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena.
- Carnap R., 1934, *Logische Syntax der Sprache*, Wien.
- Chomsky N., 1957, *Syntactic structures*, The Hague.
- Chomsky N., 1965/1982, *Aspects of the theory of syntax*, Cambridge Mass (*Zagadnienia teorii składni*, przeł. I. Jakubczak, Wrocław 1982).
- Dąmbska-Prokop U., 2012, *Wokół tekstu. Składnia, gramatyka tekstu, stylistyka, przekładoznawstwo*, Kraków.
- Flegel H., 1965, *Schizophasie in linguistischer Deutung*, Berlin.
- Geppertowa L., 1959, *Rola spójników hipotaktycznych w ujmowaniu stosunków przez dzieci*, Kraków.
- Havers W., 1931, *Handbuch der erklärenden Syntax*, Heidelberg.
- Jodłowski S., 1934, *O nawiązujących i rozwijających członach zdania*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” IV, s. 64–70.
- Jodłowski S., 1949, *O przysłówkach, partykułach i im pokrewnych częściach mowy*, „Język Polski” XXIX, s. 97–106.
- Jodłowski S., 1953, *Istota, granice i formy językowe modalności*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XII, s. 85–113.
- Jodłowski S., 1971, *Studia nad częściami mowy*, Warszawa.
- Jodłowski S., 1972, *Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka*, Kraków.
- Jodłowski S., 1976, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa.
- Karolak S., 1972, *Zagadnienia składni ogólnej*, Warszawa.
- Karolak S., 1984, *Składnia wyrażień predykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska, Warszawa, s. 12–211.
- Karolak S., 2002, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Kraków.
- Kiklewicz A., 2004, *Podstawy składni funkcjonalnej*, Olsztyn.
- Klemensiewicz Z., 1937, *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Kraków.
- Klemensiewicz Z., 1948, *Skupienia czyli syntaktyczne grupy wyrazowe*, Kraków.
- Mathesius V., 1947, *Čeština a obecný jazykospyt*, Praha.
- Milewski T., 1952, *Stanowisko składni w obrębie językoznawstwa*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XI, s. 74–92.
- Milewski T., 1953, *Typologia syntaktyczna języków amerykańskich*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XII, s. 1–24.
- Milewski T., 1954, *Odpowiedniki indoeuropejskich zdań złożonych w językach Indian Amerykańskich*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XIII, s. 117–146.

- Milewski T., 1965, *Językoznawstwo*, Warszawa.
- Milewski T., 1993, *Teoria, typologia i historia języka*, Kraków.
- Przetacznikowa M., 1963, *Rozwój struktury i funkcji zdań u dzieci w wieku przedszkolnym*, Kraków.
- Reichenbach H., 1948, *Elements of symbolic logic*, New York.
- Ries J., 1894, *Was ist Sytax?*, Marburg.
- Rozwadowski J., 1904, *Wortbildung und Wortbedeutung*, Heidelberg.
- Saussure F. de, 1916/1991, *Cours de linguistique générale*, Paris (*Kurs językoznawstwa ogólnego*, przeł. K. Kasprzyk, wyd. 2 popr., Warszawa 1991).
- Tesnière L., 1959, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris.
- Zarębina M., 1965, *Kształtowanie się systemu językowego dziecka*, Wrocław.
- Zaron Z., 2009, *Problemy składni funkcjonalnej*, Warszawa.

The syntactic theories of our masters

Abstract

The article presents a brief overview of the syntactic theories of the Professors of the Pedagogical University in Kraków: Tadeusz Milewski (a structural-typological concept), Stanisław Jodłowski (a functional-cursory concept) and Stanisław Karolak (a semantic concept) in the context of other directions of syntactic research, which may be referred to as functional, stylistic, psychological, logical and textual-discursive syntax.